

Linus Tamulynas, Algirdas Skrupskelis

Melno taika nustatytos tarpvalstybinės sienos atkarpa Palangos mieste

(ISTORINĖ – IKONOGRAFINĖ APYBRAIŽA)

VŠĮ Archeologijos centro leidykla

KLAIPĖDA, 2025

Melno taika nustatytos tarpvalstybinės sienos atkarpa Palangos mieste

Įvadas

Ši apybraiža parengta Palangos m. savivaldybei realizuojant projektą „*Kilnojamyjų įrenginių įrengimas nuo Vytauto g. iki kopų lygiagrečiai Melno Sutartimi nustatytos LDK valstybės sienos, Palangoje*“, kuriuo norima pristatyti kultūros paveldo objektą „*Melno taika nustatytos tarpvalstybinės sienos atkarpa II*“ (u.k. 32633), esantį dabartinėje Palangos m. teritorijoje.

Šiandien saugoma daugiau nei prieš 600 metų nustatytos tarpvalstybinės sienos vieta – nežymus griovys, menantis didelis geopolitinius pokyčius Europoje. Šio neišvaizdaus kultūros paveldo objekto Palangos pušyne prasmės atskleidimui, jo Europinės vertės pagrindimui ir skirta ši nedidelė apybraiža, kurioje akcentus sudėjome ne datoms, o vizualiniam objekto pristatymui. Galbūt toks pasirinkimas kritikuotinas, tačiau manome, kad tai geras būdas pristatyti objekto reikšmę visuomenei, kurios valioje ir pastangose yra objekto išsaugojimas ir įprasminimas.

Melno taikos sutartis

1422 m., Šv. Stanislovo dieną (rugsėjo 27), prie Osos upės netoli Melno ežero buvo sudaryta taikos sutartis, kuria nustatyta tarpvalstybinė siena tarp Vokiečių Ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei tarp Livonijos ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės.

Pažymėtina, kad prie Melno ežero buvo sudaryta tik preliminarinė sutartis, kuri buvo redaguota, sutvarkyta, vėliau pasirašyta ir jos tekstu su visų suinteresuotų asmenų parašais apsikeista 1423 m. Veliuonoje.

Melno sutartis sudaryta dviem egzemplioriais. Vienas buvo skirtas LDK, kitas – Vokiečių Ordinui, kurį tuomet sudarė Prūsijos ir Livonijos atšakos.

Iš visų sutarties variantų išlikę tik Lietuvos – Lenkijos pusės sutarties du egzemplioriai – preliminarinioji (surašyta prie Osos upės prie Melno ežero) ir galutinė su Lietuvos ir Lenkijos pusės parašais (antspaudais). Galutinę Lietuvos-Lenkijos pusės sutartį pasirašė 120 asmenų: Lenkijos karalius ir LDK didysis kunigaikštis Jogaila, Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Vytautas, kiti LDK kunigaikščiai, vyskupai, kanauninkai, valstybės pareigūnai, miestų atstovai.

Lenkijos karaliaus ir LDK didžiojo kunigaikščio Vladislavo II Jogailos antspaudas

LDK didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto antspaudas

Melno taikos sutarties Lietuvos-Lenkijos pusės egzempliorius.

Jogailos ir Vytauto antspaudai.

DFG-Viewer: XX. HA, Perg.-Urk., Schieblade 109, Nr. 68 : König Wladyslaw II. Jagiello,

Großfürst Sigismund von Litauen sowie die Herzöge Janusz und Siemowit von

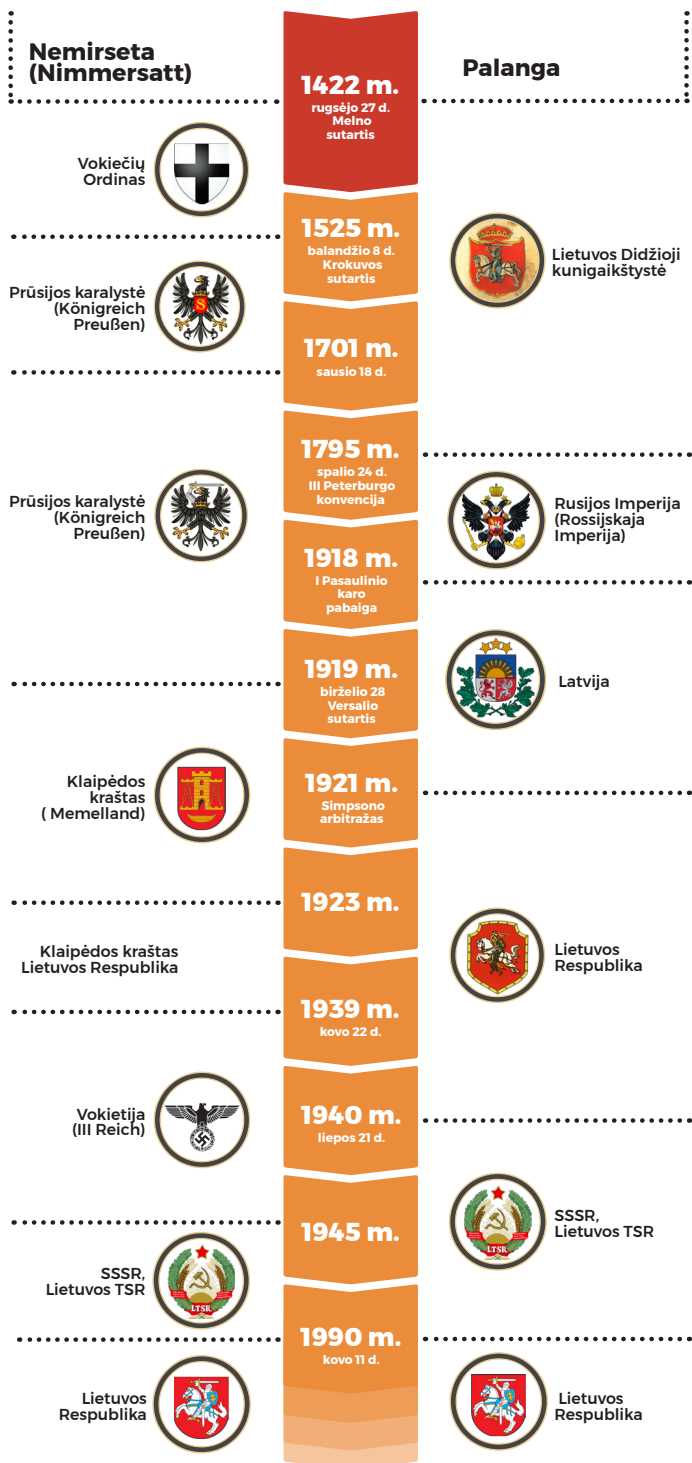
Masowien schließen mit dem Deutschen Orden einen Friedensvertrag

Sienos nustatymas ties Palanga

Sienos atkarpa ties Palanga detaliai neaprašyta. Sienos tarp Vokiečių Ordino ir LDK pabaiga tekste aprašyta taip: „*palikus Nemuno ir Rusnės upes, iki ežero, vadinamo Marėmis (Happ), ir Memelio pilies, žemaitiškai vadinamos Klaipėda, esančios nuo tenai iš kairės už 3 mylių. Nuo čia reikia jau eiti iki Sūriosios jūros kranto. Tai tokios yra sienos tarp Žemaičių ir Prūsijos.*” Taigi, sienos lokalizacija ties Palanga apibrėžta kaip einanti link jūros, 3 mylios nuo Klaipėdos. Toks jos apibrėžimas sukėlė nemažai diskusijų demarkuojant sieną natūroje. Pažymėtina, kad jos aprašyme Melno taikos sutartyje nėra vietovardžių Palanga (Žemaitijos pusė) ar Nemirseta (Ordino pusė).

Lietuvos istorikas Alvydas Nikžentaitis teigia, kad nustatinėjant sieną Ordino atstovai labai norėjo gauti ir Palangą. Ir Vytautas Didysis po kelis metus trukusių derybų buvo linkęs jiems nusileisti. Tačiau su tuo nesutikęs Jogaila ir kelis kartus laiškuose rašęs Vytautui, bandydamas įtikinti jį neatiduoti Palangos kryžiuočiams. 1426 m. gegužės 31 d. Balgos komturui įteiktomis Jogailos laišku santraukomis, neatiduoti Palangos kryžiuočiams, Vytautas buvo įtikinėjamas šiais žodžiais „*Jei atiduosite Palangą kryžiuočiams, Lietuvos žemė, Žemaitija ir pats Viešpatys kunigaikštis, ir pats didysis kunigaikštis, ir jo visi bajorai, taip aukštai vertinami, taip verks, kaip anksčiau neverkė, kai tos Palangos jie neturėjo*“ (Nikžentaitis 1999). Taip Vytautas Didysis buvo įtikintas Palangą palikti LDK teritorijoje, o šiam klausimui išsprendus, 1427 m. spalio 27 dieną į Palangą, pirmąkart savo gyvenime prie Baltijos jūros atvyko ir pats karalius Jogaila.

Valstybių kaita abipus Melno taika nustatytos sienos ties Palanga

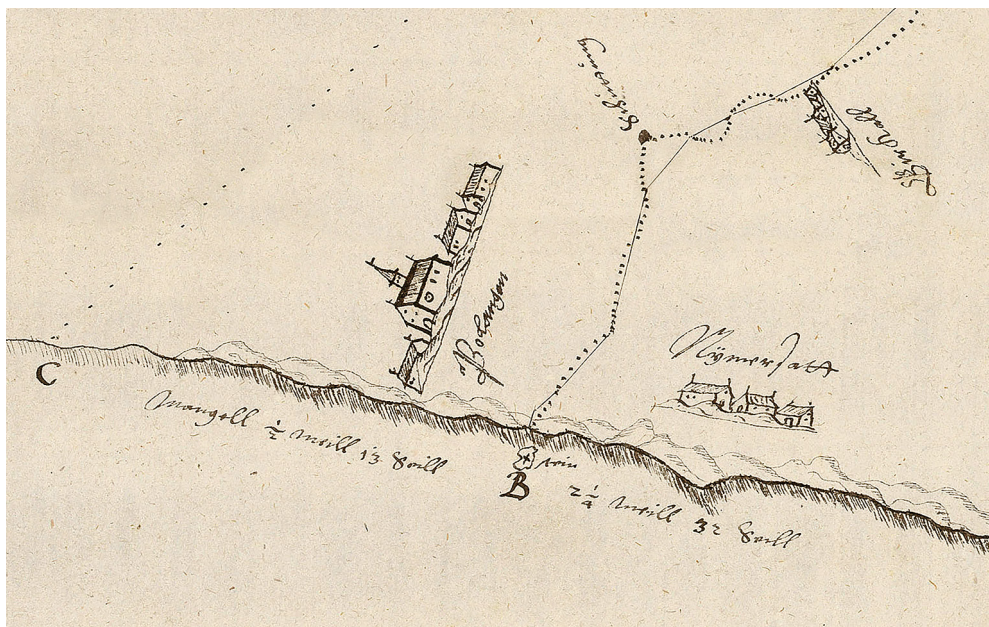
Melno taikos sutartimi nustatytos sienos tarp Prūsijos ir LDK lokalizacija ant dabartinio žemėlapijo

Tarpvalstybinės sienos ženklinimas Palangos-Nemirsetos ruože

Apie ankstyviausius, t.y. XV amžiumi datuojamus sienos ženklus aptariamame ruože kalbėti sunku dėl konkrečių šaltinių trūkumo. Remiantis analogijomis galima spėti, kad siena žymėta darant specialias įkirtas atskiruose medžiuose, gali būti, kad sienos žymėjimui naudoti akmenys su ženklais ar bene populiariausias būdas – pilami žemių sampilai – kapčiai. Tačiau tai tik spėjimai pagal analogijas. Konkretūs tarpvalstybinės sienos žymėjimo būdai žinomi tik nuo XVI a.

Hermann Runge 1584 m. parengtame Prūsijos kunigaikštystės sienos tarp Nemuno ir Baltijos žemėlapyje, jūroje tarp Palangos ir Nemirsetos pavaizduotas akmuo su kryžiumi ir šalia jo – raidė B bei užrašas Stein (akmuo). Kiek toliau, sausumoje ties sienos posūkiu nupieštas sampilas su prierašu Schuttung, t.y. sienos kapčius sienos vieta pažymėta taškeliais

Tai bene anksčiausias dokumentas, liudijantis, kad tarpvalstybinės sienos vieta buvo žymima specialiai tam supiltais žemių sampilais. Toks žymėjimas būdingas ne tik tarpvalstybinei sienai, bet ir dvarų žemių bei kitokioms riboms natūroje išskirti.

H. Rungės 1584 m. žemėlapyje vaizduojama Prūsijos kunigaikštystės – LDK siena ties Palanga – Nemirseta (iš Demereckas 2018). Originalas – Berlyne, Slaptajame Valstybės archyve (GStA XX HA AK A 10.016)

XVIII a. pradžia datuojamame žemėlapyje ties LDK-Prūsijos karalystės sienos pabaiga prie Baltijos jūros matome pažymėtą stulpą ir užrašą Grentz Pfahl, t.y. sienos stulpas (Tamulynas, Skrupskelis, 2023, p. 19). Tai bene ankstyviausias žemėlapis, kuriame kaip sienos žymėjimo ženklas.

1796–1802 metais, t. y. iškart po Abiejų Tautų Respublikos III-ojo padalijimo (Peterburgo III-ios konvencijos 1795-10-24) Prūsijos teritorijai buvo sudarytas vadinamasis Schroetterio žemėlapis. Jo rankraštis saugomas Berlyno valstybinėje bibliotekoje – tai 1:50000 mastelio žemėlapis pavadintas *Karte von den Provinzen Litthauen, Ost und West Preussen u.d. Netz Distrikte auf befehl Ihrer Majestäten des Königs Friedrich Wilhelm II und Friedrich Wilhelm III auf Antrag des Staats Ministers und Departements Chefs Freiherrn von Schrötter in den Jahren 1796 bis 1802 vermessen und topographisch aufgenommen von Friedrich Bernhard Engelhardt Königlichem Kriegs und Domainen Rathe und Ban Director in Neu-Ost-Preussen*, kaip skelbia jo antraštė, sudarytas. Nors, kaip rašoma žemėlapio pavadinime, to pografiniams matavimams vadovavo Friedrich Bernhard Engelhardt, žemėlapis, visgi, vadinamas jo sukūrimo iniciatoriaus, tuometinio ministro, žymaus Prūsijos valstybės veikėjo Friedrich Leopold von Schroetter (1743–1815) garbei, jo vardu (*plačiau – Tamulynas 2023*).

Šiame žemėlapyje vaizduojama ir Tarpvalstybinė siena ties Nemirseta - Palanga. Šioje atkarpoje minimame žemėlapyje matome pavaizduotus du ženklus:

- ties sienos pabaiga prie jūros – stulpą (Pfahl), pažymėtą vertikaliu brūkšniu su priedu „Gr.P.“ ir skaičiumi „381“;
- ties keliu iš Nemirsetos į Palangą – sienos „erelį“ (Grenz Adler), pažymėtą vertikaliu brūkšniu su priedu „Gr. Adler“ ir skaičiumi „380“. Pastarasis ženklas, matyt, buvo su herbiniu Prūsijos karalystės ereliu, tačiau ar tai buvo medinis ar akmeninis ženklas – nežinome.

Papildomai galima pažymėti, kad ties žemėlapyje pažymėtais stulpais užrašyti skaičiai – tai Prūsijos valstybės sieną žyminčių stulpų numeracija. Kada ji atsirado – neaišku, tačiau akivaizdu, kad XVIII – XIX a. sandūroje jau egzistavo. Rusijos Imperijos pusės stulpai buvo sunumeruoti viena dešimtimi mažesniais skaičiais nei prūsiškieji.

Sprendžiant pagal kitų sienos dalių analogijas, XIX a. iš Rusijos pusės buvo įrengtas 3 m pločio patruliavimo kelias.

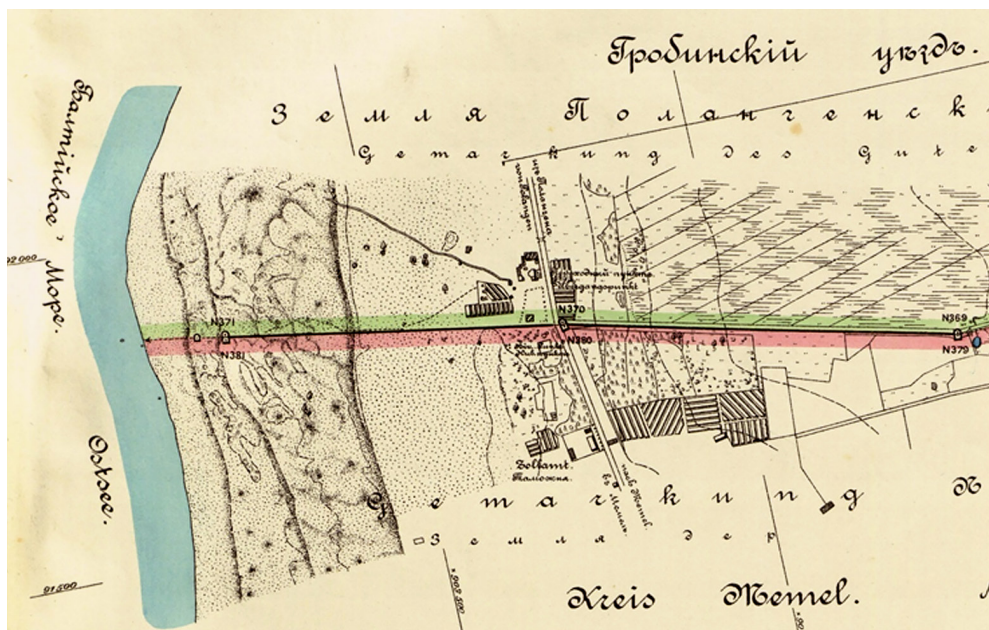
XX a. pradžioje buvo demarkuojama Rusijos Imperijos – Prūsijos karalystės sienos atkarpa tarp Nemuno ir Baltijos jūros. Demarkavimo metu taip pat buvo ir sudaromas žemėlapis, kurio kopija žinoma greičiausiai iš Rusijos archyvų (plačiau – Skrupskelis 2023).

Šiame žemėlapyje Palangos – Nemirsetos ruože matome pažymėtą griovį, ties kuriuo prie kelio Nemirseta – Palanga pažymėti stulpai 380 (Prūsijos pusėje) ir 370 (Rusijos pusėje), o pajūrio kopose – 381 (Prūsijos pusėje) ir 371 (Rusijos pusėje). Šiek tiek į vakarus nuo stulpų 381/371 viduryje griovio pažymėtas dar vienas stulpas be numerio. Pastarojo ženklą likimas neišskus, o minėtieji sienos

stulpai tapo ikoniniais Nemirsetos-Palangos sienos ruožo kraštovaizdžio elementais, nes XX a. pradžioje vaizduojami ne viename tiek prūsiskosios tiek rusiškosios pusės atviruke.

Vadinamojo Schroetterio žemėlapių rankraščio fragmentas, kuriame vaizduojama ir tarpvalstybinė siena ties Palanga-Nemirseta. Numeruoti stulpai 381 ir 380 nurodo Prūsijos karalystės stulpų numeraciją. Žemėlapių originalas saugomas Valstybinėje bibliotekoje Berlyne, Žemėlapių skyriuje (Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabtheilung Kart. N1020)

Prūsijos karalystės ir Rusijos Imperijos siena ties Palanga „Prūsijos karalystės ir Rusijos Imperijos sienos tarp Baltijos ir Nemuno demarkavimo 1903–1907 m. žemėlapyje“. Jame ne tik detaliai atvaizduota sienos ir ženklų vieta, bet ir tiksliai pažymėtos su siena ir jos apsauga susijusių infrastruktūros objektų (muitinių, perėjimo punktų, užkardų) vietos

Palangos-Nemirsetos ruožo sienos ženklai – obeliskai

Atskirai aptarti reiktų gerai žinomus Rusijos Imperijos – Prūsijos karalystės sienos ženklus, stovėjusius Palangos-Nemirsetos ruože nuo XIX a. pab. Iki 1923 m.

Šie sienos ženklai išsiskiria tuo, kad buvo monumentalūs, iš akmens tašyti keturbriauniai obeliskai. Ties sienos taškais Prūs381/Rus371 ir Prūs380/Rus370. Prūsijos pusės obeliskai buvo iš vieno akmens luito, o rusiški – iš dviejų. Prūsijos ir Rusijos obeliskai stovėjo vienas priešais kitą, abipus sienos liniją žyminčio griovio. Kai kuriose XX a. pr. fotografijose tarp sienos ženklų buvęs griovys sutvirtintas supinta žabų danga.

Sienos stulpai (obeliskai) Prūs381/Rus371

Prūsijos – Rusijos Imperijos sienos patys šiauriausi ženklai stovėjo plyno smėlingo lauko pakrašty, ties pajūrio kopomis. Užfiksuoti ne vienoje XIX a. pab. fotografijoje, panaudotoje pašto atvirukuose. Prūsijos karalystės atvirukų leidėjai dažnai primindavo, kad tai pats šiauriausias Prūsijos karalystės taškas.

Kaip įdomesnį faktą galima paminėti, kad būtent šie stulpai, t.t. jų publikacija atvirukuose pasitarnavo dailininkui Robert Wosak sukuriant propagandinį I Pasaulinio karo piešinį, vaizduojantį kaip Austrijos ulonai persekioja besitraukiančius Rusijos kazokus. Beveik neabejotina, kad piešinyje vaizduojami pasienio obeliskams prototipu pasitarnavo būtent Palangos-Nemirsetos ruožo sienos ženklai (*Tamulynas, Skrypskelis, 2023, p. 11*).

1923 m. Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos šie sienos ženklai buvo demontuoti. Prūsijos stulpas 381 panaudotas Klaipėdos sukilimo dalyvių atminimo paminklui ir iki šiol stovi buvusių miesto kapinių teritorijoje Klaipėdoje.

Prūsijos karalystės sienos ženklas 381 – akmeninis obeliskas, Rusijos imperijos sienos ženklas 371 – akmeninis dviejų dalių obeliskas, stovėję lauke prie kopų ties Rusijos imperijos – Prūsijos karalystės siena.
 Viršuje – atviruko (iš S. Stankevičiaus rinkinio) kopija (Tamulynas, Skrupskelis, 2023 m, p. 11). Apačioje – atviruko (iš VŠĮ Archeologijos centras rinkinio) fragment kopija (Tamulynas L., Skrupskelis A. 2023, p. 12)

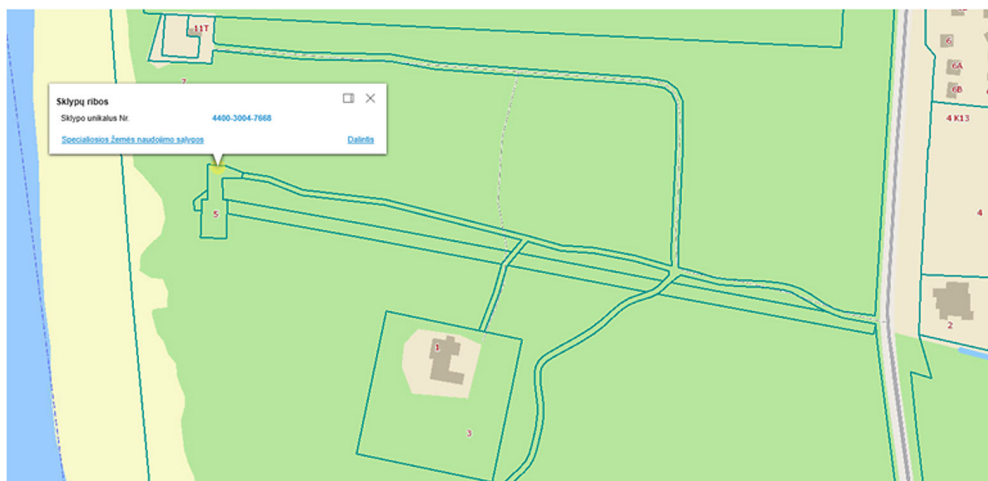
*Prūsijos karalystės – Rusijos Imperijos sienos ženklai – akmeniniai obeliskai
Prūs 381 ir Rus 371 Palangos _Nemirsetos ruože. Fotografijos iš D. Raupelio
rinkinio*

Latvijas Ziemgalas artilērijas pulko karišķiāi ties Prūsijas karalystēs 381, Rusijas imperijas 371 sienas ženklaīs Palangos-Nemirsetos ruože.
<http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/21338/>

Prūsijas karalystēs sienos ženklaīs 381, stovējēs koposē Nemirsetos-Palangos ruože, panaudotas Klaipēdos sukilimo dalyvių atminimui (lš dr. D. Elerto pranešimo <https://www.facebook.com/klaipedalive/videos/323813920453449>)

Šiandien obeliskų Prūs381/Rus371 vieta dar aiškiai išsiskiria sklype Vytauto g. 5

Prūsijos karalystės – Rusijos Imperijos sienos ženklų – akmeninių obeliskų Prūs 381 ir Rus 371 Palangos _Nemirsetos ruože vieta 2021 m. Apačioje – L. Tamulyno fotonuotrauka (Tamulynas, Skrupskelis 2003, p. 58).

Sienos stulpai (obeliskai) Prūs380/Rus370

Ties keliu į Palangą, dab. Vytauto g. Palangos m. taip pat stovėjo du sienos ženklai – obeliskai, analogiškai aptartiems aukščiau. Jie buvo pastatyti abipus sienos griovio, rytinėje kelio pusėje. Šių sienos ženklų ikonografija gerokai gausesnė.

Kaip ir Prūsijos karalystės sienos ženklas 381, taip ir Prūsijos karalystės ženklas 380 buvo panaudotas kitai paskirčiai. 1923 m. Prūsijos karalystės ženklas 380 buvo išvežtas į Kauną ir pritaikytas J. Basanavičiaus biusto postamentui Karo muziejaus sodelyje. Tolimesnis jo likimas po Karo muziejaus sodelio rekonstrukcijos – nežinomas.

Sienos perėjimo punktas ties Palanga. Kairėje – Rusijos sienos stulpas 370, už jo toliau – Prūsijos sienos stulpas 380. Užtvaro dešinėje – Rusijos pasienietis ties sargybos postu

Sienas perėjimo punktas ties Palanga. Kairėje – Rusijos sienos stulpas 370, už jo tolėliau – Prūsijos sienos stulpas 380

Prūsijos-Rusijos sienos perėjimo punktas ties Palanga. Dešinėje – Prūsijos stulpas 380, už jo – Rusijos sienos stulpas 370. Kairėje už užtvaro – raudonų plytų Rusijos muitinės pastatas. Atkreiptinas dėmesys, kad Rusijos pusės stulpo viršų puošė heraldinis erelis. Prūsijos pusėje heraldinis ženklas įkomponuotas į stulpą jo šone

Prūsijos-Rusijos sienos perėjimo punktas ties Palanga. Dešinėje – Prūsijos stulpas 380, kairėje – Rusijos sienos stulpas 370 ant kurio lentelė su užrašu Rossijskaja Imperija (Rusijos imperija). <https://wiki.genealogy.net/Nimmersatt>

Latvijas Žiemgalos artilērijas pulko kariškieši priē Latvijas-Klaipēdas kraēsto sienas ties keliu Nemirēeta-Palanga. Antrame plāne – Rusijos sienas stulpas 370 ir Prūsijos karalystēs sienas stulpas 380 (deēinējē). <https://www.zudusil Latvija.lv/objects/object/21367/>

Prūsijos karalystės sienos ženklas 380, stovėjęs Nemirsetos-Palangos kelyje, panaudotas Jono Basanavičiaus postamentui Kauno karo muziejaus sodelyje (Iš dr. D.Elerto pranešimo).

<https://www.facebook.com/klaipedalive/videos/323813920453449>

Vokietijos – Lietuvos Respublikos, Vokietijos – SSRS sienos ženklinimas 1939–1941 m.

Po to, kai 1939 m. Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Vokietijos, siena vėl tapo tarpvalstybine. Šio laikotarpio sienos žymėjimas ir ikonografija nėra gerai žinomi, tačiau galima spėti, kad išlikęs griovys tapo pagrindiniu jos žymėjimo būdu. 1940 m. ši sienos atkarpa tapo SSRS – III Reicho siena, tačiau ir šio laikotarpio pokyčiai jos žymėjime nėra gerai žinomi. Iki mūsų dienų išlikęs sienos griovys greičiausiai yra šio laikotarpio reliktas, nors jame ir nėra griovio centre buvusių kapčių, kokius matome kitose išlikusiose atkarpose Lietuvos teritorijoje.

Sienos užtvagai ties keliu į Palangą. Fotografuota iš Klaipėdos krašto pusės. Prie užtvaro galo matomas akmuo – niveliacinio tinklo ženklas, siena buvusi už 30 m į šiaurę nuo jo, greičiausiai ties antruoju (tolimesniu) užtvaru. Apie 1939 m. https://www.bildarchiv-ostpreussen.de/cgi-bin/bildarchiv/suche/show_foto.cgi?lang=english&id=26118&size=big&bildinfos=1&bildinfos=1

Vėlyviausias iš žinomų tarpvalstybinės sienos ženklų ties Palanga – skydas su užrašu „Stok ! Reicho siena“ Nemirsetos kopose. Apie 1940 m. Iš <https://wiki.genealogy.net/Nimmersatt>

Apibendrinimas

Melno taika nustatytos tarpvalstybinės sienos demarkacija natūroje pradėta iškart po taikos sudarymo, t.y. XV a. 3-čiame dešimtmetyje. Kokiais ženklais ji buvo atžymėta duomenų nėra.

XVI a. H. Rungės žemėlapyje ties Palanga – Nemirseta jūroje vaizduojamas tarpvalstybinę sieną žymintis akmuo su kryžiaus ženklu. Kiek toliau, žemyninėje dalyje ties staigesniu posūkiu vaizduojamas kapčius (Schuttung). Ar sienos linija buvo pažymėta mažesniais kapčiais, grioviu ar kitais ženklais duomenų neturime.

XVIII a. pab. – XIX a. pradžios vadinamajame Schroetterio žemėlapyje sienos atkarpoje vaizduojami du stulpai: Nr. 381 (arčiau jūros) ir Nr. 380 (ties keliu į Palangą). 381-as stulpas pažymėtas prierašu Gr.P (Grenz Pfahl, t.y. sienos stulpas), o 380 – Gr. Adler (sienos erelis).

XIX a., kai siena tapo Prūsijos karalystės – Rusijos imperijos siena, iš Rusijos pusės (nuo Palangos pusės) šalia jos buvo įrengtas patruliavimo kelias, sienos vietą žymėjo griovys, o XIX a. pabaigoje ties keliu į Palangą ir netoli kopų iš abiejų pusių buvo pastatyti akmeniniai obeliskai. Jie tapo neatsiejama Nemirsetos ir Palangos kraštovaizdžio dalimi.

Šiandien Melno taikos sutartimi nustatytą sieną žymi tik sienos griovys, šalia kurio fragmentiškai išlikęs XIX a. įrengtas patruliavimo kelias (buv. Rusijos Imperijos pusėje).

*Linas Tamulynas
Algirdas Skrupskelis*